

J. L i m n u s
(Tartu)

EESTI NSV RIIKLIK ETNOGRAAFIAMUUSEUM JA PENNOUGRISTIKA

Seitsekümmend viis aastat tagasi, 1909.a. aprillis rajati Tartus Eesti Rahva Muuseum. Tänu muuseumijuhtide folklooridoktori O. Kallasa ja kunetnik K. Rana oskualikule ning väga laishaardelisele propagandale muutus muuseum rahva hulgas hästi tuntuks. See tagas rahva heatahtliku abi muuseumi ülalpidamiseks vajalike vahendite hankimisel. Nii ju muuseumi ema peamised tulud annetuste, korjanduste, peoõhtute korraldamise jms. näol. Ainult tänu sellisele üldrahalikule abile saadi edukalt alustada rahvusraamatukogu rajamist ja etnograafilise materjali kogumist. Juba esimesel aastakümnel koguti üliõpilaste, kunstnike ja kodu-uurijate kaasabil ligi 20000 eset ning pandi alus rikkalikule fotokogule.

1920. aastatel läks muuseumi juhtimine juba professionaalsete etnograafide kätte. Esimane direktor soome etnograafiadoktor I. Manninen pani aluse esemekogude korrastamise ja hoiustamise teaduslikule süsteemile ning rajas muuseumi käsutusse antud Raadi lossis ulatusliku eesti etnograafia põhiekspositsiooni (20 ruumi 5025 esemega). Samal ajal jätkus esemete süstemaatiline järelkogumine koos etnograafiliste kirjelduste koostamisega. Nii pandi alus väga sisukale käsikirjalisele Etnograafilisele Arhiivile. Talurahva ahituste uurimisel laekunud graafiline materjal oli aluseks etnograafiliste jooniste kogule. Etnograafilise teatmateriaali kogumisele haarati kaasa ka maakoolid. Neile vastamiseks saadetud 5 küsimuskavale laekus 3697 vastust 24762 lehoküljel. I. Manninoni algatusel rajati muuseumi erialane raamatukogu ja hakati alates 1925.a. välja andma muuseumi aastaraamatut.

1930. aastatel juhtis muuseumi esimene eesti etnograafiadoktor P. Linnaus. Nüüd viidi lõpule muuseumikogude korrastamine teaduslik süsteem, mis on jäänud püsima tänaseni. Ühdsena seati sisse kogude temaatiline kartoteek ja alustati Eesti muuseumides leiduvate etnograafiliste esemete keskkartoteegi koostamist. Pandi alus ajalehtedes ilmunud etnograafilise sisuga artiklite väljalõigete kogule. Üheks õnnestu-

nü kogumistest verrike oli 1931.a. rejatud vabatehtlike kaastööliste, nn. korrespondentide võrk. Korrespondentide ülesandeks oli vastata muuseumi peelt saadetud küsimustele. Nii tämmati etnograafilise teatmateriaali kogumisele kaasa üle 300 kedn-uuriija. aastatel 1931-1940 väljastatud 26 küsimustele saataid korrespondendid 3146 vastust 11545 leheküljel. Kaalida ja korrespondentide kaasabil laekunud ainea aitas suuresti kaasa etnograafiliste nähtuste paikkondlike eripära väljaselgitamiseks. Sellest ajaast engi eesti etnograafilisele uurimistööle iseloomulik rohkete levikukaartide kasutamine. 1930. aastatel võttis muuseum aktiivselt osa eesti rahvakunsti prepaerimiseast. Tänu muuseumi aktiivsusele hakkas üha enam kinnitama arusaamine, et laategevualaste esinemisviisika sobib hästi etnograafiliselt õige rahvarõiva. Sel eesmärgil anti välja R. Kurriku koostatud esinduslik käsiraamat "Eesti rahvarõivad" (1938).

Nõukogude võima taastamisega Eestis 1940.a. kaasaiaid olulised muutused ka muuseumide töös. Kõik muuseumid riigistati, allutati ühtasele juhtimisele ja määrati kindlaks iga muuseumi konkreetne tegevuspiirid. Selle tulemusena riigistatud Eesti Rahva Muuseumi baasil leedi kaks keskmuuseumi - Riiklik Kirjandusmuuseum ja Riiklik Etnograafiline Muuseum. Meegaa reorganiseerimistöö aga katkestas peagi vallapuhkenud Suur Isamaasõda. Sõjatulea hävis etnograafilis-muuseumi heene Raadil ja laiaili paikme kegenud muuseumitöötajate kaader. Põhikegude evakuereerimisel läks kaduma vaid 7658 eset. Sõjaa laastatud linnaa oli väga raske leida muuseumile sobivat hoomet. 1945.a. saadi uueka asupaigaks kõllalt avar endine kohtuhoone. Nüüd algas aastaid keetev kegade reevakuereerimine, sõjakahjude kindlakstegegimine ja uue heidlate väljasehitamine. Uue etnograafide põlvkonna väljasepetamine teimus Tartu Riiklikua Ülikeolia prefeesoor H. Meera üldjuhendamisel. Allee 1950. aastate teisel poolal algas taas kegude ulatuslik täiendamine esasejenes muuseumitöötajate välistööde tulemusena. Täastati korrespondentide võngu töö. Uueati algas saataramatu regulaarne ilmumine. Keda-nurijate töö ergutamiseks hakati kerraldama iga-aastaseid etnograafilise materiaali kogumise võistlusi. Teaduslike töötajate töötulemual tutvustati iga-aastastel aastapäevakonverentail. Esimese kogumivõistluse ja teaduskonverentaila tähiatati 1959.a. muuseumi 50. aastapäeva. 1960. aastatel algas etnograafilise ainese kogumine teiste aecme-

-ugri keeli rääkivate rahvaste suunaladalt. Allpeel vastlasegi lähemalt muuseumi seema-ugri rahvata etnograafilista kaguda kujunemislugu.

Juba muuseumi aimestal tagavassastatal hakati mõistma vajaduet laiendada kogumistööd ka väljaspeela seetlasta attiliet territeeriumi. Esakujuka elid siin seema etnograafide nuriamatked. Mii seovitas O. Mallas juba 1913.a. esakuju votta U.T. Siireliuse ja A.O. Heikeli tööst seema-ugri rahvaste kalapüügivileide ning ehituste uurimisel. Muuseumi 1914.a. aruandes leidis see mõte veelgi selgama rõhutamist ("Ei ole sellest küllalt, et ainult seetlaste asju sinna /s.e. muuseumi/ kerjatakse. Rahvateaduslialta asjades ei paalju ühist ka päris vööraste rahvaste juures, ka ajaloo tegevuevõljal kunagi ehk ei ole kekkugi punitumnd ... Teaduslike asjade vördlemine vöib ka kiiri heita rahva nimevikkra, vöib kindlamst pinda luua etustamiseks meie rahva vöimalise ja loemise annist. Tarvis on, et meie mitte ainult ann asju ei tunneka, vaid ka sugu-, naabri- ja vööraste rahvate emi."). 1915.a. etustatigi luua nn. vööraste rahvate emakend ülesandega kerraldada esemete kogumist seema-ugri ja usberrahvaste (vene, läti jt.) suunaladel. Aineliste vaimluste puundumise tõttu jäid need head mõtted ellu viimata. Peamiselt kinkidena aga hakkas muuseumi laakuma esimesi seema-ugri rahvate etnograafilisi esemisi. Mõneks tuntud seema rahva muusikaunrija A.O. Väisknen andis 1915.a. muuseumile üle 7 merdva eset. Aastatel 1909-1920 vöeti muuseumis arvata seema-ugri rahvate 95 eset (merdva 84, nari 4, liivi 2, seema 1, ingeri 1, handi 1, ungari 1, lapi 1).

1920. aastatel rõhutati kerduvalt vajadust jätkata seema-ugri rahvate etnograafilise esimese kogumisi- ja uurimistööd. Seda tegid eriti Tartu Ülikeelisi töötavad seema teadlased. Arheoloogiaprofeessor A.M. Tallgren oli esimese kantsesege muuseoleogia põhimõtete populariseeriija Beatis. Ta vöetis aktiiveelt osa ka Eesti Rahva Muuseumi edasiste tööstavassade kavendamisest ja taetles väga järjekindlalt muuseumi riigistamist. Juba 1921.a. töötatas A.M. Tallgren tassa mõtte muutada muuseumi juurde eriline seema-ugri rahvate esakend, mille esamõrgika esika plaanipärane etnograafilise esimese kogumine. Ka läänmereseema keelte professor L. Nettunen oli arvamisel, et seeti neerte teadlaste üheks uurimiseks tuleb lähemad hoiaurahvad. Etnograafidetsant I. Manninen avaldas Beatisse töölis tulla kahe arvamusel, et Eesti Rahva Muuseumi-

mist peab saama "suur soome-ugri rahvaete uurimisele pühendatud tšõkoda". Koige pakilisem oli lähemate sugulasrahvaste (liivlased, ingerlased, vadjalased, vepslased) etnograafiline uurimine. I. Mannineni ettepanekul rajatigi muuseumis 1924.a. soome-ugri osakond eesmärgiga edasi viia niihästi lähemate kui ka kaugemate sugulasrahvaste etnograafilist ja arheoloogilist uurimistšõd. I. Manninen luges Tartu Ülikoolis 2 loengukursust soome-ugri rahvaste etnograafiast 5 korral oli teemaks soome-ugri rahvaste etnograafia üldkursus, 2 korral vastavate rahvaste kalastamis- ja küttemisviisid. Nii said esimesed eesti etnograafid vajalikke eelteadmisi edasiseks tšõks. P. Linnuse uurimistšõd teemaks pidigi saama liivlaste materiaalne kultuur.

Antud perioodil oli soome-ugri rahvaste etnograafiliste esemete juurdekasv muuseumis küllalt hoogne. I. Mannineni vahendusel saadi hea esemetekogu lapi aladelt ja valikokogu Ungarist. Võeti ette esimesed kogumismatkad muuseumi ülesandel. Nii teid muuseumi esemeid liivlaste juurest O. Lsorite ja P. Linnuse, karjalaste juures käis G. Ränk, ingeri-isuri-vadja külades V. Ernits ja A. Jürgens. Kogumistšõd läbiviimist soodustasid riigivõimudelt saadavad toetussummad. 1920. aastatel võeti muuseumis hoiule üldse 775 soome-ugri rahvaste eset (ingeri-isuri-vadja 215, liivi 191, lapi 174, karjala 117, ungari 27, mordva 19, udmurdi 17, soome 10, mari 6, vepsa 1, määratlemata 1). Enamik nendest kuulus muuseumi esemekogu B fondi. Ingeri, isuri ja vadja küladest saadud esemed olid aga A fondis koos teiste Eesti alalt saadud esemetega. Kogude juurdekasv võimaldas avada 1928.a. lõpul iseseisva soome-ugri rahvaste etnograafilise ekspositsiooni 545 esemega. Koige enam äratas küllastajate tähelepanu lapi koda koos rahvarõivastes mannekeenidega.

1930. aastatel täienesid kogud peamiselt ostude ja vahetuse teel. Nii osteti A. Põrk'i kogu 432 etnograafilise esemega. Soome Rahvusmuuseumilt saadi vahetuse korras 122 eset. Eesti Kunstimuuseumi kogudest anti üle 37 eset. Muuseumi anti üle ka vältitšõdel kogutud esemeid (G. Ränk 17 soome eset, I. Kaldmaa 35 ingeri-isuri-vadja eset). 1940. aastate algul olid muuseumi ülesandel vadja külades uurimismatkal G. Ränk, E. Laid ja I. Talve. Kaasa toodi 51 eset, rohkesti jooniseid ja fotosid. Kokku laekus aastatel 1930-1944 muuseumi 764 soome-ugri rahvaste etnograafilist eset (mari 388, ingeri-isuri-vadja 150, soome 142, mordva 41, la-

pi 17, liivi 12, ungari 6, karjala 3, määratlemata 5).

Sõjatules läke kaduma 165 soome-ugri rahvaste etnograafilist eset. Sõjajärgsatel aastatel polnud muuseumil jõudu teha kogumistööd soome-ugri rahvaste asualadel. Aastatel 1945-1961 kasvasid kogud üksikute kinkide ja ostuda arvel vaid 55 eseme võrra (mari 15, ingeri 13, liivi 8, udmurdi 5, karjala 4, lapi 3, vadja 2, vepsa 2, soome 1, händi 1, mansi 1). Sel ajal alustati professor P. Ariste juhitud ulatuslikku tulemusrikast tööd soome-ugri rahvaste keelte uurimisel. Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri õppejõudude poolt toodi välitöödelt kaasa ka esemeid, mis kinkidena anti üle muuseumi (P. Ariste, P. Palmos, B. Vääri).

1957.a. algul toimus Tartus Etnograafiamuuseumi ja ENSV TA Ajaloo Instituudi etnograafide nõupidamine. Vastuvõetud otsuses rõhutati vajadust hõlgustada etnograafilise materjali kogumist ja seda ka soome-ugri rahvaste asualadel. Olustiku ja tööpretsesside jäädvustamisel peeti vajalikuks kasutada filmiülevõtteid. Kogumistöö intensiivistamist võimaldas kaadri ja eelarvaliste vahendite kasv. Eelkõige pandi alus muuseumi kogude hoogsale kasvule, mis on kestnud tänase päevani. Aastatel 1957-1961 koguti Eesti NSV piirides 7757 eset, pandi kirja 9930 lehekülge etnograafilisi kirjeldusi, anti üle 16349 fotot ja 4237 lehte 8165 üksikjoonisega. Koduvabariigis saadud välitööde organiseerimise kogemused lubasid kogumistööd laiendada juba vennasvabariikide territooriumidel asuvatele soome-ugri rahvaste asualadele.

Etnograafiamuuseumi töötajate kogumismatkad soome-ugri rahvaste juurde algasid 1962.a. K. Konsin oli välitöödel Valdai karjalaeste juures, kuna A. Voolmaa kogus ainult vepsalaste asualal (töö jätkus ka 1963.a.). 1965.a. algasid muuseumi direktori A. Petersoni iga-aastased uurimisreisid vepsalaste juurde. Välitöödest võtsid osa ka üliõpilased, fotograafid, kunstnikud ja filmioperaator. Samal aastal käis B. Astel kogumistööl mordvalaste juures. Peagi järgnesid K. Konsini välitööd komide asualal, kuna J. Linnus alustas liivi ainese kogumist. Kokku tehti 1960. aastatel soome-ugri rahvaste juurde 14 kogumisretke, peale selle võttis 4 üliõpilast kogumistööst osa iseseisvalt (Ü. Aaloe, J. Kivimäe, J. Tasmu, V. Danilov). Koos muuseumis vastuvõetud esemetega kasvasid kogud 437 eseme võrra (vepsa 225, mordva 66,

karjala 56, komi 38, handi 14, mari 9, isuri-vadja 9, soome 7, mamei 4, ungari 4, lapi 3, udmurdi 1, määratlemsta 1), lisaks 912 lahekülge etnograafilisi kirjaldusi, 3044 fotot, jooniseid 516 lahel 1385 ükaikjooksuga ja üle 6000 meetri filmilapseteid Vapsaast.

1970. aastatal välitööda mlatua soome-ugri rahvaste aualadad kaavaa vaalgi. Mmuseumitöötajad tagid nandala aledala juha 47 kogumiamatka. Jätksuid A. Petersoni kompleksekspeditsioonid Vapsamaala. Saalt kogusid esemeid ka K. Zimmermann ja H. Joalaid, K. Konsin oli välitöödol udmurtida, nuaakide ja hantida juuraa, H. Saar maride, udmurtida ja ariti hantida juuraa. Hantida etnograafilist ainaat kagus ka üliõpilane H. Sarv. A. Peterson koostöda kohalike kodulaanuseumidaga tõi kamaa rahkesti esemeid maride, udmurtida ja nuaakide aualadalt. Ü. Messing käis esemeid kagamaa mardvalaasta ja karduvalt karjalaasta külades. Karjalas olid kogusiatääl ka J. Reis ja V. Reemann, vadja-isuri külades H. Pärdi, K. Biias, R. Biiri jt., lisaks üliõpilane H. Hubin. Liivi etnograafilist ainaat tõi muuseumi J. ja T. Liruma. H. Pärdi ja V. Uunapuu aintasid materjali kogusiat Koola laplaasta juurast. Üldaa kaavaaid muuseumi soome-ugri kagad kamaa aasta jaoksul 2701 eseme värra (ndmurdi 585, karjala 422, liivi 346, handi 337, mari 327, vapsa 280, komi 192, vadja 112, mardva 36, lapi 24, mamei 16, isuri 12, ingari 9, soome 2 ja ungari 1), lisaks 2460 lahekülge etnograafilisi kirjaldusi, 6639 fotot, jooniseid 839 lahel 1319 ükaikjooksuga. Muuseumila anti äla ka Eesti NSV Riikliku Kunsti-institundi üliõpilasta poolt dotsant R. Põllu juhendamisaal kogutud lapi ja handi etnograafilisad joonised (335 lehte 797 ükaikjooksuga) ning 428 fotot.

1980. aastatal jätkas soome-ugri rahvaste etnograafilis materjali kagamine. Riiklikku ainaat tõi kamaa A. Petersoni juhitud kompleksekspeditsioonid vapsa, mari ja udmurdi aualadalt. Alustati etnograafilisad filmi valmistamist udmurtida aludeat. H. Saar oli välitöödol komida, mamei ja hantida juuraa, kamaa H. Sarv käis kogumas mardvalasta ja vepalasta turhavyara. Kohkat ainaat karjala küldest ka J. Reis. R. Värva oli karduvalt kogumistöööl Tuga-Karpatia ungarlasta juuraa. Ükaiknid kogumiamatki võeti ette vaal laplaasta, karjalaasta ja vadjalaasta juurde. Kokku tehti aastatal 1980-1983 soome-ugri rahvaste juurde muuseumitöötajate poolt 20 kogumiamatka. Kooa muuseumia vastuvuue-

nokultuuri eri valdkondi iseloomustasid A. Ambus, P. Ariste, T. Nabicht, S. Lenl, M. Pärdi ja N. Šlögina. Liivi rahvapärase kultuuri eripära toodi esile T. Kerma, J. Linnuse, T. Linnuse, V. Mälgu, M. Rudsõite, M. Retsaps, B. Tõnissoni, T.-R. Viitso ettekannetes. Karjalaste kultuuri omapära valguustasid T. Linnuse, P. Palmeose, V. Reemanni, I. Rnütli ja J. Suurhaako esinemised. Lapi etnokultuuri keerukat kujunemislugu iseloomustasid oma ettekannetes V. Klaus, K. Mark, H. Pärdi ja J. Serv. Neid teaduspäevi tuleb lugeda igati õnnestumaks interdistsiplinaarseks koostöövormiks. Viimastel aastatel on Etnograafiamuuseumi töötajad esinenud ettekannetega soome-ugri rahvaste etnograafia üheaikkülaaegsuste kohta ka vabariiklike teaduskonverentsidel (Serensk 1972; Miia 1972, 1973, 1977; Pastosavodak 1974; Sõktõvker 1979; Maltõik 1982; Tomak ja Tšernovtšõ 1984) ja rahvuvahelistel fennougristikekongressidel. Kõige enam on nii oma uurimistöö tulemasi tutvustanud A. Petersen (7 korral).

Etnograafiamuuseumi aastaraamatutes (köited 1 - 35) on avaldatud artikleid fennougristika temaatikal. Vastavates aastaraamatutes olid nende artiklite autoriteks L. Kettunen, B. Leid, P. Linnus, I. Menninen, J. Mark, J. Mägiste, B. Pass ja K. Viaki. Viimastel aastakümnetel on aastaraamatute ilmumid 32 vastavaaialist artiklit 22 eri autorilt (B. Ariste, P. Ariste (3), S. Cimermanis (2), Z. Jatojova, M. Joalaid, G. Klimova, K. Mark, A. ja H. Noora, P. Palmeos (2), G. Romanova, A. Sannikova, L. Savaljova, I. Touurist (2), V. Vledokim, muuseumitöötajatest K. Kõnsin (3), T. Linnus, A. Luts, A. Petersen (4), V. Reemann (2), B. Saar ja A. Vpõõne). Iseäranisvõimaliste etnokultuuri-alase uurimistöö tulemasi on tutvustatud veel kahe J. Linnuse koostatud-teinetatud kogumikus. 1970.a. ilmas kogumik "Läänemeresoomlaste rahvakultuurist" (261 lk.), milles avaldati 12 kirjutist A. Ambus, B. Leugaste, J. Linnuse (4), K. Mõnzõni, A. Peterseni (2), I. Rnütli, M. Tampere ja B. Vaari sulest. 1982.a. jõudis lugejateni kogumik "Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi" (136 lk.), milles avaldati veepa, vadja, liivi ja satu teaduspäeva ettekannete kokkuvõtted (kokku 27 artiklit).

Etnograafiamuuseumi on sageli jooksul laskunud küllalt arvukad ja mitmekülgsed soome-ugri rahvaste etnograafilised kogud. Vastavat kogumistööd tuleb kindlasti jätkata ka edespäidi, seda ega enam seostada jooksa uurimistõõga. Muu-

useumi ülesandeks peaks olema esmajoones läänemeresoome rahvaid hõlmav uurimistöö. Siin on otstarbekas panna alus vastavate rahvaste etnograafiliste keskkartoteekide loomisele. Tööd tuleb alustada liivi, vadja, isuri, võib olla ka vepsa ja valdai karjala kogudest. Teiste soome-ugri rahvaste juures tuleb kogumistööl silmas pidada esmajoones muuseumi kogude võimalikult mitmekülgselt täiendamise vajadust. Peab ju muuseumi tulevases põhiekspositsioonis olema väärikas koht ka soome-ugri rahvaste etnokultuuri iseloomustaval ainesel.

Д. Линнус
(Тарту)

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ
ЭСТОНСКОЙ ССР И ФИННО-УГРОВЕДЕНИЕ

Резюме

В статье характеризуется деятельность Государственного этнографического музея ЭССР по сбору и изучению этнографического материала финно-угорских народов. Вначале эта работа носила случайный характер, с 1920-1930-х годов стала систематической, и особенно обширное исследование в этой области велось в последние два десятилетия. В последний период сотрудники музея совершили 81 экспедицию по сбору материала в братские республики.

На 1 января 1984 г. фонды музея насчитывали 6154 предмета культуры и быта финно-угорских народов, более 15 000 фотографий и 5000 страниц этнографических записей. В печатных изданиях музея и на проводимых им научных конференциях всегда была представлена и финно-угорская тематика. Работа по сбору финно-угорского материала будет продолжена и в дальнейшем.